

ՊԱՏՐԻԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Ա. ՆԱՄԱԼԵԱՆԻ

Նորերս մեռաւ մեր աչքի ընկնող երիտասարդներից մէկը՝ Պատրիկեանը, որից նորան ծանօթ երիտասարդութիւնը սպասում էր մեծ հասարակական գործունէութիւն: Գուցէ ժամանակով յաջողւի գրելու Պատրիկեանի կենսագրութիւնը: Պատրիկեանի մասին ամենահական տեղեկութիւնները կարելի է ստանալ նորա սգաւոր քրոջից, որի հետ Պատրիկեանը ունեցել է անդադար և ամենամանրամասն նամակագրութիւն: Պատրիկեանի քոյրը յանձնեց ինձ իւր եղբօր այն նամակները, որոնց մէջ նիւթեր կան մեր հասարակական կեանքին վերաբերեալ: Մեծ նամակների թիւը քսանից աւելի է: Նոցանից լոյս ընծայւելու յարմար են ներկայումս միայն մի քանիսը: Ես փոխեցի նամակների մէջ մարդիկների և տեղերի անունները: Մի քանի նոյնաբովանդակ նամակներ միացրի՝ ընդհանուր պատկերներ ներկայացնելու համար ընթերցողին: Բացի այդ՝ նամակների համար՝ համեմատ նոցա բովանդակութեան՝ յօրինեցի վերնագիրներ:

I

ՕՏԱՐՈՏԻ ԱՅՑԵԼՈՒ.

Սէրէլէ քոյր.

Դու գուցէ զարմանաս միմեանց վերայ ինձանից երկու նամակ ստանալուդ համար: Առաջին նամակս գրեցի երեկ—վերադարձիս երրորդ օրը. մէկն էլ գրում եմ այսօր: Նամակը արդէն ուղարկած էի, երբ մի նոր ծանօթութիւն արի մի օտարոտի հիւրի հետ, որի մասին կամենում եմ մի քանի բան պատմել:

Ինչպէս դրել եմ քեզ, ես իջած եմ հիւրանոցում: Երեկ ամբողջ օրը քաղաքում շրջագայում էի և բաւականին յոգնեցի: Տուն դառնալուց և ճաշելուց յետ՝ թէք էի ընկած բազկաթոռի վերայ և կիսամեռացութեան մէջ մտածում էի նոր գործունէութեանս սկզբնառութեան վերայ: Յանկարծ դուռը թխկեցրին:

— Մտէ՛ք, ներս եկէ՛ք, ասացի ես:

Սենեակը մտաւ միջահասակ մի պատանի:

— Դո՛ւք էք պարոն Պատրիկեանը, հարցրեց նա՝ ինձ դառնալով:

— Ես եմ, այո՛:

— Ես ձեզ հետ խօսելիք ունիմ մի երկու ժամաց: Դուք ուրիշ ոչ ոքի չէ՞ք սպասում այսօր:

— Ո՛չ ոքի:

— Ուրեմն թոյլ տւէք մի երկու ժամ ձեզ հետ խօսակցելու ինձ համար շատ կարևոր մի խնդրի վերայ:

— Խնդրեմ՝ նստեցէ՛ք և յայտնեցէ՛ք ձեր ցանկացածը:

Պատանին գնաց վերարկուն աթոռի վերայ, եկաւ նստեց դէմ ու դէմն և մի րոպէ լուռ նայում էր յատակին: Ես նայեցի նորա դունատ երեսին, վայր իջեցրած ունքերին, նորա միմեանց սեղմած շրթունքներին և սկսեցի սպասել:

— Դուք ինձ՝ ի հարկէ՛ չէք ճանաչում, սկսեց պատանին. բայց չէք էլ հարցնում ո՛վ և ի՛նչ լինելս: Այդ շատ լաւ էք անում, որովհետեւ ի՛նչ հարկաւորութիւն կայ անունն գիտենալու:

— Իսկ դուք իմ անունը գիտէ՞ք:

— Այո՛. բայց դուք ինձ հարկաւոր էք, իսկ ես ձեզ հարկաւոր չեմ: Միթէ՞ ձեզ համար միւսնոյնը չէ, եթէ ես Միքայէլեան, Սերոբեան, Մանուկեան, Տիգրանեան, կամ մի ուրիշը լինէի:

— Ես պատրաստ եմ լսելու ձեր ասելիքը. ի՛նչ բանի է նա վերաբերում:

— Այս րոպէին կը յայտնեմ. միայն ոչ ոք ինձ չի՞ խանգարի: Գիտէ՞ք՝ ես չէի կամենալ, որ ասելիքս ընդհատուի: Դուք հրամայեցէ՛ք ծառային, որ ոչ ոքին ներս չը թողնի:

Ես պատուիրեցի ծառային, որ ոչ ոքի չընդունի: Ստարտի հիւրս գլխով նշան արաւ շնորհակալութեան տեղ: Եւ յետոյ սկսեց այսպէս.

— Ես երեք տարի է, որ գլխնադիօնական կուրսս վերջացրած

եմ և այս երեք տարւայ մէջ շատ բաների վերայ մտածած եմ—
գուցէ լաւ և ուղիղ չեմ մտածած՝ այդ մի ուրիշ խնդիր է—բայց
մոտատանջւած եմ, շատ ցաւած: Ես կամենում եմ կեանքիս եղա-
նակը փոխել: Բայց նախապէս ձեզ մի խնդիր տամ: Ի՞նչ էք կար-
ծում, ինչո՞ւ ես բարձր ուսումնարան չը գնացի ուսումնս շարունա-
կելու:

—ձշմարիտն ասած՝ չը գիտեմ. գուցէ աւարտումի վկայական
չունէք, գուցէ ձեր միջոցները չեն ներում:

—Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ. այդպէս բաներ չեն. վկայական էլ ունեմ, միջոց էլ
մի կերպ կը գտնէի: Բայց ես ինձ մի խնդիր առաջարկեցի՝ Թէ ինչի՞
է պէտք բարձր ուսումը: Ես ձեզ մի դէպք կը պատմեմ իմ կեան-
քից. գուցէ նա հեշտ կերպով պարզի ասելիքս: Երբ որ դեռ ուսա-
նող էի զիմնագիտում՝ ես շատ բարձր գաղափար ունէի համալսա-
րանական ուսանողութեան վերայ: Ինձ շրջապատողները երեխաներ
էին, գուցէ ես ինքս էլ նոցանից մէկը: Գիմնագիտական կեանքը
ինքը մի աստիճանաւորի կեանք է. ամեն բան ձեւած, սարքած,
կարգած, կանոնի տակ դձած: Մեք լսում էինք ուրիշներից և կար-
գում էինք գրքերում, որ համալսարանն է ազատ մտածողութեան
և ազատ զարգացումի տեղը, որ նա մտքի լաբորատորիա է, որ նա
համոզմունքներին հաստատ կերպարան տւող մի վարժոց է և այլն
և այլն: Ես և երկու միւս ընկերներս յաճախ խօսում էինք այդ ա-
ռարկայի վերայ: Մենք խորհում էինք մեր սիրելի մտածութիւն-
ների կոյտը այդ բովելի մէջ դնել նորան զտելու համար: Ի՞նչ էք կար-
ծում, լաւ թոպէներ չե՞ն կեանքի մէջ այդ թոպէները:

—Այո՛, լաւ թոպէներ են, պատասխանեցի ես:

—Գուցէ չիշողութեան համար, բայց ոչ ապագայ տանջանքնե-
րին ենթարկւելու համար:

—Բայց դուք, ինչպէս երևում է, առնում էք իրերի միայն մի...

—Խնդրում եմ ինձ մի՛ հերքէք այժմ, որովհետեւ պատմութիւնս
կը խանգարւի, ես պէտք է նախ ասելիքս վերջացնեմ: Այդ ձեր խօս-
քերն էլ արդէն ինձ պէտք է փոքր ինչ այժմ դբադեն: Ես եկել
եմ ձեզ մօտ այն նպատակով, որ ձեր կարծիքը, ձեր հեր-
քումը, ձեր հաւանութիւնը ստանամ. ես ինքս յետոյ պէտք
է լսողեմ, որ ինձ դատէք. բայց այժմ թոյլ տւէ՛ք շա-

րունակեմ: Ինձ համար այդ թույլները թունաւոր են: Գուցէ բոլորովին ուրիշ կերպ ընթանար իմ կեանքը—եթէ այդ թույլները փոքր ինչ ուրիշ կերպ լինէին... Ես թողի իմ պատմութիւնը, դո՛ւք էք մեղաւոր. դուք շտապեցիք իմ դէմ խօսելու. ձեր հերթը յետոյ է:

Պատանին խօսում էր շտապելով. բայց հատ-հատ արտասանելով բառերը, կարծես ամեն մի բառի վերայ շեշտում էր: Նա խօսում էր՝ աչքը դարձրած ուղիղ իւր դէմ. բայց չէր նայում ինձ վերայ, մինչև անդամ ինձ դարձած ժամանակը: Նա խօսում էր այնպէս, որ կարծես կենդանի մարդիկների հետ երբէք չէ խօսացել, այլ գրքերի հետ միայն:

—Ասելս այն էր թէ, շարունակեց նա, ամենավառվռուն մըտածմունքներիցս մէկն էլ եղել է ուսանողական կեանքը բարձրագոյն դպրոցում: Իմ ընկերները հաստատ մնացին իւրեանց որոշումին՝ ձեռնական կողմից—այսինքն գնացին բարձր ուսումի, իսկ ես մնացի: Ինչո՞ւ մնացի: Զարմանալի՝ է մարդու կեանքը. որչա՛փ նա հեշտ կարող է խաղալիկ դառնալ հանգամանքներին: Այնպէս չէ՞: Մնալուս պատճառը համալսարանի ուսանողներն էին, որոնք ընդհակառակն ամեն կերպ ինձ դրդում էին, որ ես հաստատ պահեմ բարձր ուսում ստանալու միտքս: Բայց այնու ամենայնիւ նոցա մի ուրիշ խօսակցութիւնը ինձ բոլորովին փոխեց: Այս մանրամասութիւնները գուցէ ձեզ ձանձրացնեն. բայց թոյլ տէ՛ք պատմեմ, ինչպէս յարմար է թուում ինձ:

—Խնդրում եմ շարունակեցէ՛ք, պատմեցէ՛ք ինչպէս կամենում էք:

—Գիմնազիոնական ուսումը վերջացնելուն միայն մի շաբաթ ժամանակ էր մնացել. վերջին հարցաքննութեան պատրաստութիւններով էինք զբաղւած: Զը գիտեմ ինչ մի հարցաքննութիւն տւած էինք և ուրախ էինք, որ վերջին առարկայի համար մի ամբողջ շաբաթ ժամանակ ունենք: Երեկոյեան դէմ մտնում է ինձ մօտ ընկերներիցս մէկը և ասում է. «գնա՛նք Մամիկեանի մօտ. նորա մօտ երկու Պետերբուրգի ուսանող հիւր են»: Ես հարցրի թէ ո՛րտեղից է Մամիկեանը նոցա հետ ծանօթ և իմացայ, որ հայրենակիցներն են. իսկ յայտնի է, որ որչա՛փ էլ մարդիկ զանազան լինեն միմեանցից՝ երբեմն մի բան կապում է հայրենակիցներին: Այս փիլիսոփայութիւնը ես կամաւ առաջ եմ բերում այն պատճառով, որ այն ժամանակ նոյն իսկ այդ կերպ ես պատասխանեցի ընկերիս և այն թույլին իրաւունք

էլ ունէի: Ծամիկեանք երբէք զբաղւած չէր ոչ մի թէ՛ զիտնական և թէ՛ հասարակական խնդրով, կամ զոնէ նոցանով հետաքրքրւած չէր: Ուստի անկարելի մի բան էր թւում. Ծամիկեա՛ն և համալսարանական ուսանողնե՛ր: Ես, ի հարկէ, համաձայնեցի ուրախութիւնով և զնացինք Ծամիկեանի մօտ: Երկայն կը տւէր — եթէ ես պատմեմ մանրամասնաբար այնտեղ եղած խօսակցութիւնները. ուստի ամփոփեմ կարճ կերպով: — Ես ծանօթացայ ուսանողների հետ և մի կէս ժամից յետոյ սաստիկ վիճում էի: Խօսում էի միայն մէկի հետ: Միւսը մեր Ծամիկեանի օրում մի բան էր: Այդ վերջին ուսանողը այդ երեկոյ ինձ չէր զբաղեցնում, բայց յետոյ շատ անգամ նորան յիշել եմ: Եւ նա սաստիկ հարւած տւաւ այն բարձր գաղափարին, որ ես կազմել էի բարձր ուսում առնողի վերայ: Այդ երեկոյ, կարծես, նորան ամենեւին նկատում էլ չէի. նա էլ չէր մասնակցում վէճին, այլ Ծամիկեանի հետ միասին մտաբերում էր չը գիտեմ ինչ մի գետի եզերք, որտեղ շատ անգամ զբօսանքի են դուրս գալիս նոցա հայրենակիցները: Ես վիճում էի առաջին ուսանողի հետ. դուք պէտք է որ նորան ծանաչէք, կամ զոնէ լսած լինէք նորա մասին — Մակսարեան ազգանունով:

— Այո՛, լսած եմ. մի անգամ տեսած էլ եմ նորան, բայց ծանօթ չեմ:

— Մակսարեանը ուսումը վերջացրել էր: Իմ շատ վառվռուն և եռանդալից հայեացքին նա նայում էր ծերի յոգնած երեսով և պատասխանների մէջ էլ միեւնոյն յոգնածութիւնն էր արտայայտում: — «Է՛հ, մեք էլ ենք այդպէս մտածել... է՛հ, հեշտ է ասելը... ի հարկէ կարելի է մի բան անել, բայց ներքին խոչընդոտներ... Ո՛ր է պատւանդանը»... և այլն, և այլն: Զը նայելով իմ սաստիկ վառւած լինելուն՝ այնու ամենայնիւ զգացի, ինչպէս սաստիկ մեռելութեան մի շունչ փչեց Մակսարեանից: Բայց ես չէի կարող զսպել ինձ և սկսեցի մինչև անգամ ափնարկել, որ զարմանալի է երիտասարդ մարդկանց մէջ տեսնել այնպիսի պառաւ տրամադրութիւն: Մակսարեանը սկսեց փոքր ինչ իրան պաշտպանել և մինչև անգամ դարձաւ իւր ընկերին, որ նոյնպէս խօսակցութեան մէջ մտաւ: Մեք սկսեցինք ուղիղ դիպչել սկզբունքներին: Մակսարեանը ձեական կողմից ինձ հերքեց և ես փոքր ինչ ընկճեցի. բայց չը համոզւեցի և նորա հետ չը համա-

ձայնեցի, իսկ մի քանի կողմնակի կերպով ցրւած նախադասութիւնները ինձ մինչև անգամ շարեցրին. զորօրինակ՝ Մակարեանը դառնալով իւր ընկերին՝ ասում էր. «Բաւական չարչարել ենք և ջախջախել մեր ուսանողական կեանքում. մեր բոլոր ոյժերը քամեցին, իսկ ապրելու ժամանակ չը մնաց. ինչո՞վ ենք մեղաւոր, որ մշտական տանջանքի դատապարտւենք. այնտեղ պահանջներ, այստեղ պահանջներ. մարդու գլուխ տրաքւում է.— և ո՞վ է պատրաստել մեզ գործունէութեան համար և ո՞վ է պատրաստ մեզ օգնելու, մեզ պաշտպանելու մեր գործի մէջ:— Խօսակցութիւնները շատ երկարացան. ես խօսում էի սաստիկ զրգուած և կարծես թէ ջղային կերպով հիւանդացած. այնպէս որ Մակարեանը աշխատում էր ինձ հանգստացնել և ինձ հետ համաձայնել, բայց ես նկատեցի, որ միակ չիմար դեր կատարողը ես եմ՝ այդ հասարակութեան մէջ: Յանկարծ վերջ դրի խօսակցութեանս. բայց մի երկու բոպէից յետոյ՝ չը կարողացայ լացս պահել և զուրս վազեցի սենեկից և ուղեորւեցի դէպի խուլ փողոցները և քիչ մնաց, որ զուրս դայի քաղաքի շրջանից: Բայց աչքի առնելով ուշ լինելը՝ շտապեցի տուն դառնալ: Արդէն բաւական հանդատացել էի և աշխատում էի առ ժամանակ չը մտածել եղածի վերայ: Տուն դարձած՝ տեսայ ընկերիս իմ սենեակում նստած: Նա զարմացել էր իմ բացակայութեան վերայ. բայց վճռել էր սպասել և պատմեց, որ իմ գնալուց յետոյ խօսակցութիւնը բոլորովին դադարել է. նա հաղորդեց, որ Մակարեանը ասել է, որ ինձ հետ իբր թէ վիճել անկարելի է, որովհետեւ շատ մօտ եմ առնում սրաիս ամեն բան և շատ վրդովւում: Այդ բոլոր պատմածները ես լսում էի հանդարտ, առանց իմ կողմից նկատողութիւն անելու, որովհետեւ մտադիր չէի խօսելու: Ընկերս յետոյ կեցեց, որ Մակարեանը մի ժամանակ եռանդով հետաքրքրւում է եղել զանազան տեսակ խնդիրներով, որ նա բաւականին կարողացած էլ է և այլն: Այդ բոլորը ինձ համար մի հնազիտական լուրի նշանակութիւն ունէր: Ես լուռ էի մնում.— Ընկերիս գնալուց յետոյ ես ինձ զսպել չը կարողացայ. կրկին զարթեցին իմ մէջ պատահածի մանրամասնութիւնները: Մի երեկոյում ինչքան փոփոխութիւն իմ սպասածի, իմ կարծածի մէջ: Այդ երեկոն ինձ համար երեք տարի դարձաւ: Այժմ ես կարողանում եմ փոքր ի շատէ հանդարտ պատմել, բայց այն ժա-

մանակ ես խորովում էի: Մի հարւածը այն էր, որ տեսայ ուսանող՝
Ծամիկեանին ընկեր, նորանից ամենեւին չը բարձրացած. բայց դա
դեռ շատ մեծ հարւած չէր, որովհետեւ բացառութիւններ ամեն
տեղ լինում են և Ծամիկեանը մեր մէջ մի՞թէ միւսնոյն բացառու-
թիւնը չէր: Միւս հարւածը այն էր, որ ուսանողը արդէն ուսանող-
ութեան ժամանակ կորցրել էր իւր եռանդը և մատաղ ոյժը և հո-
գեպէս ծերացել: Երրորդը այն էր, որ նա այնքան հեռացել էր ժո-
ղովրդից, որ ձեւակերպում էր իւր գաղափարները կամ իւր ներքին
իզձը մի օտարոտի ոճով, օտարոտի բացառանշութիւններով: Ես վա-
խենում եմ, որ այստեղ արդէն ինձ չը հասկանաք դուք:—Ինձ լի-
շեցնում է, թէ ո՛րչափ ուրեմն այդ ուսանողը հեռացել է մեր հա-
սարակութիւնից, որ իւր սրտին սիրելի մտքերը չի կարող յայտնել
իւր շրջապատողներին: Ես մտածում էի՝ եթէ դա է հետեւանքը—այդ
յոգնածութիւնը, վաղ պառաւութիւնը,—ուրեմն ինչո՞ւ է պէտք
ուսանողութիւնը: Ես ինքս ասում էի ինձ. կը գնամ, ուսում կ'առ-
նեմ, բայց ոյժերս կը սպառեմ և կը դառնամ հայրենիք. ո՞ւմ և
ինչի՞ եմ ես պէտք: Յանկարծ միտքս եկաւ, որ մեր քաղաքում
հինգ իրաւագէտներ կային, երեք բժիշկ, երկու արհեստագէտներ.
դրաւ բոլորն էլ բարձր ուսում են ստացած. դոցանից միայն մէկը—
բժիշկ Սադարեանը—կենդանի մարդ է՝ հասարակական խնդիրներ
քրքրող և ընդհանուր շահերի ջատագով: Ուրե՛մն, ուրե՛մն, ուրե՛մն,
կրկնեցի ես մի քանի անգամ և այն էլ բարձր ձայնով և անվճիռ
թողած ինձ տանջող խնդիրը՝ աշխատեցի քնանալ: Ես անվճիռ թողի
ուսանողութեան մասին խնդիրը. ես ասում էի՝ թէ այնտեղ կան
երեւի և լաւ բացառութիւններ: Տեսնում է՞ք, որտեղ ես հասայ. ես
դեռ մի քանի ժամ առաջ կարծում էի, թէ վատ ուսանողու-
թիւնն է բացառութիւն: Այդ խնդիրը ես չը վճռեցի. այլ մի ու-
րիշ խնդիր արդէն բոլորովին հաստատ վճռեցի—այն, որ ես բարձր
ուսում ստանալու չը պէտք է գնամ: Այդ երեկոյ վճռեցի. և ահա՛
երեք տարի է, որ հաւատարիմ եմ վճռիս և յոյս ունիմ միշտ հա-
ւատարիմ մնալու:—Գուցէ այս մտքերի հետ դուք համաձայն չէք.
բայց ես յայտնում եմ իմ կեանքի մի կտորը, ինչպէս նա եղել է և
կայ: Ձեզ համար դա մի պատմութիւն է, իսկ ինձ համար՝ իրա-
գործւած ողբերգութիւն: Ես մտադիր չեմ պատմելու շատ ուրիշ

մանր դէպքեր, թէ ինչպէս, զորօրինակ, նոյն իսկ Մակսարեանը աշխատում էր ինձ յետոյ համոզել, որ զնամ բարձր ուսումնարան և այլ այդ տեսակ անցքեր: Ընկերներս գնացին Մօսկա և Պետերբուրգ, ես այստեղ մնացի: Նամակներ ստանում էի նոցանից և մինչև այժմ էլ ստանում եմ, թէև ուշ-ուշ: Հարցնում եմ ձեզ այժմ: Ի՞նչ զանազանութիւն կայ նոցա և իմ մէջ:

— Ի՞նչ տեսակէտից, հարցրի ես:

— Ի՞նչ տեսակէտից կամենում էք: Փորձեցէ՛ք զանազան տեսակէտներից:

— Առաջինը, ասացի ես, նոքա ստանում են իրանց ընտրած մասնագիտութեան համեմատ մի համակարգած ուսում, երկրորդ...

— Սպասեցէ՛ք, պատասխանեմ առաջին կէտին: Ես խնդրեցի ընկերներիցս մէկին, որ ուսումնասիրում է իրաւաբանութիւն, ուղարկի ինձ բոլոր դասախօսութիւնները, յետոյ ինքս՝ քրքրելով զանազան գրքեր՝ կազմեցի մի մեծ ցուցակ այնպիսի գրքերի, որոնք վերաբերում էին իմ ցանկացած գիտութիւններին և սկսեցի շատ խիստ կարգաւորութիւնով կարդալ, քննելով միեւնոյն ժամանակ աղբիւրները: Ընկերներիս նամակներիցը ես տեղեկանում էի, որ նոքա շատ էլ կանոնաւոր չեն յաճախում դասախօսներին, որ նոցա լսածներն էլ կրում են պատահականի բնաւորութիւն: Դրաւագէտ ընկերս մինչև անգամ երբ անցեալ տարի ուուն էր դարձած և ինձ պատահեց—երկայն խօսակցութեան միջոցին յայտնեց, որ նորա համալսարանական ընկերների մէջ գուցէ ոչ ով այնպէս մանրամասն չը գիտէ առարկաները, ինչպէս ես: Այս երեք տարւայ մէջ, ես անցել եմ բոլոր իրաւագիտական առարկաները, որչափ կարելի է մանրամասն: Բացի դա, բոլոր ազատ ժամանակս նւիրել եմ ընդհանուր ընթերցանութեան և ես հաստատ գիտեմ, որ համալսարան զնացած ընկերներս այնքան չեն կարդացած, որչափ ես:

Իսկն ասած՝ ինձ շատ զարմացրեց այդ տեսակ տոկունութիւնը. ես դեռ կամենում էի ինքս փոքր ինչ մտածել պատանու վերայ. բայց նա սպասում էր իմ երկրորդ հարցին:

— Երկրորդը, ասացի ես, ուսանողական շրջանի՞ ազատ երիտասարդական կենցաղաւարութեան ազդեցութիւնը ուրիշ է, քան ձեր սենեկային ուսանողութիւնը:

—Երկրորդ տեսակէտը կարող էր, ի հարկէ, նշանակութիւն ունենալ—եթէ խօսքը իմ ընկերների վերայ չը լինէր: Ես նոցա ազատ երիտասարդական կեանքի ո՛չ մի բարերար ազդեցութիւնը չեմ տեսած: Նոքա միայն աւելի համարձակ են դարձած և այն, ինչ որ զիմնազիօնում նոքա յայտնում էին երեխայաբար, բայց երեքն էլ ամաչելով իւրեանց անկատարելութիւնից, այժմ նոքա յայտնում են միեւնոյնը աւելի ազատ, շեշտելով և իբրեւ մի պատգամ արտասանելով: Բայց ես, որ նոցա ճանաչում եմ վաղուց և զիտեմ նոցա բնաւորութիւնները, միայն զարմանում եմ և բարկանում: Իսկ սենեկային ուսանողութեան վերաբերմամբ ես ինքս էլ ցաւում եմ և ձեզ զիմելու պատճառը մասամբ այդ է: Բայց համեմատութեան կողմից կ'ասեմ. միթէ՞ համալսարանական ուսանողը, եթէ անձնատուր է իւր մասնագիտութեան, նոյնպէս սենեկային չէ՞: Ես կարդացել եմ դոնէ դերմանական ուսանողների վերայ այդ տեսակ նկարագրութիւններ:

—Խնդրեմ, առանց ինձ հարց առաջարկելու, շարունակէ՛ք ձեր ասելիքը, պատասխանեցի ես նորան. ինձ հարցեր տալը դժարացնում է, որովհետեւ ես իմ կարծիքը ունեմ ուսանողութեան վերայ—թեր և դէմ:

—Այո՛, ճշմարիտ է ձեր ասածը. բայց իմ հարցեր տալը այն նպատակն ունէր, որ ձեզ ցոյց տայի թէ ես շատ բաների վերայ մտածած եմ և խորհած: Երեք տարւայ չարչարանքս չեն կորցրած, ի հարկէ, իմ եռանդը, բայց նորան տւել են մի ցաւոտ, մի սրտամաշ կերպարանք. ես միշտ անբաւական, միշտ բարկացած, միշտ դատաքննող—կարծես կեանքի մարդ լինելուց հեռացել եմ: Պէտք է ասեմ, որ աչտեղ արդէն սկսւում է անորոշութիւն. ես հաստատ ձեզ ոչինչ չեմ կարող ասել. —մինչև այժմ՝ անցեալ իրողութիւն էի պատմում, այժմ սկսւում է իմ ներկան և բոլորը խառնիխուռն դրութեան մէջ է ընկնում: Այժմ հասել է ժամանակը, որ ես պէտք է կեանքիս եղանակը փոխեմ, որ պէտք է աշխատեմ աւելի ու աւելի գործունէութեան մօտիկանամ: Եւ այս բանում դուք ինձ պէտք է օգնէք: Ես կարդացել եմ ձեր մի քանի նամակները (ո՛ւր և ի՞նչպէս՝ այդ միևնոյնն է). ձեր նամակների միջից երկու նախադասութիւն ինձ վերայ ազդել են և այդ պատճառով ես մտադիր եմ խնդրել ձեզ երկայն խօսելու:

— Ի՞նչ նախադասութիւններ են:

— Գուցէ մինչև անգամ դուք մոռացած էք, որովհետև տարի ու կէս առաջ դրւած բաներ են նոքա: Ես միայն կարճ մտքերը կարող եմ ասել: Մէկն այն է թէ՛ մեր մէջ անգործադիր ոյժեր շատ կան զանազան որակութեան, պէտք է և կարելի է մեծ դործ գտնել նոցա համար. միւս նախադասութիւնը այն է թէ՛ պէտք է օգտուել ժողովրդական կեանքի այն արտայայտութիւններով, որտեղ վառ է ստեղծագործական ոյժը և խաղում է կենդանութեան երակը: Դուք յիշո՞ւմ էք դոցա:

— Ես հաւատում եմ, որ այդ տեսակ բան կարող էի գրել. սակայն, իմ կարծիքով, թէև այդ երկու նախադասութիւնները մեծ ամփոփ ունեն՝ այնու ամենայնիւ կարօտ են լրացնող կէտերի, որոնց պէտք է աչքի առաջ ունենալ:

— Այժմ ես խնդրում եմ, ասաց պատանին, որչափ կարելի է հանգամանօրէն յայտնեցէք ինձ ձեր հայեացքները:

Ես սկսեցի մանրամասն քննել մեր հասարակական կեանքի դրութիւնը: Գրաւեցի առարկայով և մեծ զգացմունքով խօսեցի: Պատանին սկսեց կամաց-կամաց գլուխը բարձրացնել և ինձ վերայ նայել. յետոյ բոլորովին անձնատուր եղած մի տեսակ անգործութեան՝ թուլացրեց իւր կիտած ունքերը և մեղմ մտածութիւնով լսում էր ինձ: Ես չեմ պատմում կրկին իմ ասածները. դա աւելորդ է, դու գիտես արդէն իմ զաղափարները:

Երկայն խօսակցութիւնից յետոյ, եկանք այն եզրակացութեան, որ նա մի քանի ամիս էլ կամ մի տարի պարապելի ուսումնասիրելով գործնական կեանքի պայմանները և պահանջները, աշխատի այցելել շատ գիւղեր և քաղաքներ:

Ինձնից հեռանալիս, պատանին ջերմ, բայց կտրուկ սեղմեց ձեռքս և հեռացաւ, չը յայտնելով իւր անունը: Օտարոտի այցելու չէ՞ր... բայց ինձ համար շատ բան հասկանալի է:

Նամակս չերկարացնելու համար, ես դուրս գնեցի մեր վերջին խօսակցութիւնները: Դու, ի հարկէ, անբաւական կը մնաս նամակս կրճատելուց: Բայց մտածի՛ր, սիրելի քո՛յր, մի բոպէ. — միթէ՞ պատմածս չէ ամենազլխաւորը, միթէ՞ օտարոտի այցելուիս խոստովանութիւնը չէ՞ ամենաէականը: Խո՛ւ այն, ինչ որ ասուեց, խօսուեց

յետոյ—լսել ես դու շատ անգամ մեր վէճերում: Եթէ քեզ պակասորդ բան է թւում մնացած նորա պատմածի մէջ—այդ նորա մեղքն է: Այսքանովս բաւականացի՛ր. նամակս էլ տեսնում ես, որ բաւականին մեծ է դուրս գալիս:

Հիւրս ինձ ասաց, որ նա դեռ մի քանի օր քննելու է մանրամասն իմ ասածները, սակայն աւելացրեց, որ եթէ ինձ հետ տեսակցելու լինի—չի վճռւիլ մի տարուց առաջ:

Ի՞նչ ես կարծում: Տղբութիւն:

Ք. Ս. Պ.